

ЗМІСТ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проведено систематизацію основних процесів, які формують сучасний зміст глобалізації економіки.

Ключові слова: глобалізація, інтенсивний і екстенсивний (територіальний) напрями розвитку, інтернаціоналізація, інтеграція, світова торгівля, транспорт, зв'язок, міжнародний рух капіталу, транснаціоналізація, міжнародний поділ праці, ідеологія глобалізму.

Глобальні тенденції світового економічного розвитку підтверджують, що світова економіка дедалі більше втрачає характер міждержавної економіки та стає цілісною глобальною системою. Глобалізація економіки стала однією із закономірностей світового розвитку, що домінує на зламі ХХ–ХХІ ст. Сучасний стан розвитку світового господарства є складним та суперечливим і формується під впливом різноманітних процесів і явищ, які формують зміст і спрямованість глобалізаційних процесів економіки.

Аналіз окремих різноманітних чинників, що впливають на формування сучасного стану світової економіки та її глобального виміру, представлено в численних працях українських і зарубіжних економістів, серед яких: І. Валерстайн, Р. Робертсон, Дж. Сорос, Е. Тоффлер, М. Уотерс, В. Андрущенко, О. Білорус, А. Гальчинський, М. Делягін, В. Іноземцев, Н. Косолапов, В. Колонтай, Г. Кремень, В. Кузнецов, Д. Лук'яненко, М. Михальченко, А. Нездоля, О. Мозговий, О. Панарін, Л. Руденко-Сударева, М. Сазонов, Л. Сохань, Н. Стукало, М. Чешков, А. Чухно, Ю. Шишков та ін.

Незважаючи на зростання протягом останніх десятиліть наукового інтересу до проблем економічної глобалізації, подальшого комплексного оцінювання потребують рушійні сили та фактори її розвитку.

Метою дослідження є комплексна систематизація факторів становлення та подальшого розвитку економічної глобалізації.

Зновизною та складністю явища глобалізації пов'язано те, що дотепер не створено комплексної теорії економічної глобалізації. Термін “глобалізація”, який періодично з'являвся у різних наукових дослідженнях, починаючи з 40-х років ХХ ст., перебував у центрі уваги американських соціологів й економістів: Дж. Макліна, Р. Робертсона, Т. Левіта, К. Омає. У 80-ті роки ХХ ст. та протягом майже трьох десятиліть цей термін використовується для позначення наростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціально-культурної й політичної.

Під глобалізацією, як правило, розуміють поступове перетворення світового простору в єдину зону, де вільно переміщуються фактори виробництва (капітали, товари, послуги, інформація, робоча сила), формується єдиний інституціональний простір. Глобалізація, таким чином, має на меті утворення міжнародного економічного, правового й культурно-інформаційного поля. Сьогодні виникло розуміння глобалізації як комплексного геоекономічного, геополітичного й геогуманітарного явища, що справляє потужний детермінаційний вплив на всі аспекти життєдіяльності країн, які залучаються до цього процесу.

Єдиного загальноприйнятого визначення поняття “глобалізація” не існує та й, мабуть, не може існувати через масштабність проблеми і пов'язаних з нею інтересів матеріального й ідеологічного характеру.

Поняття глобалізації конституюють явища й процеси, різnorідні за походженням, сферами прояву, механізмами й наслідками, що дає змогу розглядати її як самостійну, складну, цілісну, але внутрішньо суперечливу систему відносин.

З огляду на згадувану розпливчастість і неточність терміна “глобалізація” стосовно тих нових процесів та явищ, які узагальнювалися в сучасній науці цією дефініцією, виокремимо основні тенденції і явища, що в різних сполученнях сформували її зміст.

Головними процесами, що сформували сучасне тлумачення глобалізації економіки, є транснаціоналізація, інтернаціоналізація та інтеграція, причому глобалізація дуже часто визначається дослідниками як вища стадія розвитку цих процесів.

Оригінальний підхід до поділу понять “інтернаціоналізація” і “глобалізація” пропонує англійський учений Л. Склер. Він вважає, що “...повинно бути чітке розмежування між ін-

тернаціоналізацією й глобальністю. Дефіс у слові “інтернаціональний” має показувати заплутану концепцію глобалізації, основу на існуванні системи “націй-держав”, що змінюється, у той час як глобальне виражає появу процесів і систем соціальних відносин, що не базуються на системі “націй – держав” [1, р. 142]. Ця фраза означає, що інтернаціоналізація охоплює сферу міжнародних або міждержавних відносин, а глобалізація – всю сферу світових відносин, суб’єктом яких є не тільки держави, а й безліч інших гравців світової політики.

Цю думку продовжують два інші англійські вчені – П. Хірст і Г. Томсон, аналогічним чином підкреслюючи, що існує “інтернаціональна” (міжнародна. – *Н. Н.*) економіка, у якій принципово цілісністю є національні економіки, та глобальна економіка як особливий ідеальний тип, що відрізняється від міжнародної економіки і може розвиватися на контрасті з нею. У такій глобальній системі певні національні економіки включені в систему міжнародного процесу. У міжнародній економіці, навпаки, процеси визначаються на рівні національних економік, які все ще домінують, і міжнародний феномен є результатом чіткого й диференційованого прояву національних економік [2, р. 9–10].

Подібним чином розрізняє інтернаціоналізацію й глобалізацію англійський дослідник П. Дікен [3, р. 5]:

- процеси інтернаціоналізації – просте розширення економічної діяльності через національні кордони. Це, головним чином, кількісний процес;
- процеси глобалізації – якісні процеси, що містять не тільки розширення економічної діяльності через національні кордони, а й (що важливіше) функціональну інтеграцію таких міжнародно розосереджених видів діяльності.

Отже, у наведених теоріях інтернаціоналізація й глобалізація розрізняються за масштабами прояву: перша охоплює міжнародні взаємозв’язки, а друга – взаємозв’язки в усьому світі. Досить складно ідентифікувати інтернаціоналізацію й глобалізацію за допомогою цих концепцій, оскільки глобальні процеси відбуваються у різних сферах економіки з різною швидкістю. Так, залишається багато сфер, взаємовідносини в яких ще далекі від глобальних масштабів.

В узагальненому вигляді співвідношення між феноменами інтернаціоналізації й глобалізації та науковими категоріями, що їх відображають, вдало характеризує формулювання російського вченого Ю. Шишкова: якщо глобалізація – це нова якість інтернаціоналізації на стадії гранично можливого розвитку її вшир, то інтеграція – найвищий щабель розвитку її вглиб [4, с. 17]. Таким чином, вчений підкреслює, що процеси інтернаціоналізації та глобалізації розгортаються в двох відповідних напрямках – вшир і вглиб, а оскільки інтернаціоналізація є стрижневим процесом глобалізації і різницю між цими процесами встановити наразі неможливо, то можна стверджувати, що саме глобалізація має два напрями розвитку – територіальний, або екстенсивний, напрям, та якісний, глибинний напрям, який характеризує інтенсивний зміст розвитку.

Економічна глобалізація в екстенсивному (територіальному, просторовому) сенсі означає існування зв’язків певних національних економік, причому не просто коли внаслідок цих зв’язків між ними відбувається певний взаємовплив, а виникають додаткові зовнішні ефекти впливу на інші економіки, пов’язані з зазначеними економіками опосередковано або навіть взагалі не пов’язані. Інакше кажучи, розширюються просторові дії світогосподарських відносин, відбувається їхнє екстенсивне підсилення, охоплення ними дедалі більшої кількості країн, які раніше не брали участі у глобальних процесах.

Інтенсивний напрям глобалізації – це набуття світогосподарськими зв’язками нової якості – посилення взаємозалежності й взаємодії всіх сфер і складових міжнародних відносин (економіки, політики, права, культури, екології, релігії й т. д.). Якщо на попередніх стадіях інтернаціоналізації міжнародних відносин домінантними визнавалися економічні імперативи, то нині підвищується значення інших факторів – політичних, культурних, правових, екологічних, релігійних та ін.

Представлені закономірності проявляються і в глобалізації економічної сфери світогосподарських зв’язків. Екстенсивний (територіальний, просторовий) напрям формує світове господарство в певну глобальну цілісність. На сьогодні створені можливості для розвитку

економічних зв'язків між національними економіками, різнорідними за розміром, ступенем розвитку та іншим ознаками. Відбувається зростання мобільності факторів виробництва, що дає змогу ефективно їх використовувати на будь-якій території та за необхідності швидко переміщувати залежно від ситуації.

Інтенсивний (якісний) аспект глобалізації економіки проявляється в поглибленні взаємозв'язків і взаємозалежностей всіх сфер та складових світогосподарських зв'язків, які дедалі більше ускладнюються й переплітаються. Наприклад, міжнародну торгівлю на сучасному етапі необхідно розглядати разом з міжнародними прямими інвестиціями.

Глобалізація світогосподарських зв'язків проявляється як тісне та стійке сполучення окремих чинників, що сприяють як її екстенсивному (просторовому), так і інтенсивному (якісному) розвитку. Головні чинники, що визначають сучасний зміст глобалізації економіки, на наш погляд, такі (рисунок):

Інтенсифікація зовнішніх товарних потоків. Лібералізація світової торгівлі, дерегулювання ринків товарів і капіталу та інші форми економічної лібералізації, що зумовили обмеження політики протекціонізму, підсилили тенденції до інтернаціоналізації економічної діяльності й зробили світову торгівлю вільнішою.

Зниження транспортних і комунікаційних витрат у результаті виникнення якісно нового покоління засобів транспорту і зв'язку, розгортання глобальної інформаційно-технологічної революції, появи мережі Інтернет, що створило можливості для швидкого переміщення товарів і послуг, ресурсів та ідей з метою застосування їх у найсприятливіших умовах.

Прискорене зростання обробної промисловості, інтенсифікація міжнародного міжфірмового співробітництва в різних формах, особливо спеціалізації й кооперації.

У другій половині ХХ ст. різко підвищилися темпи зростання обробної, видобувної промисловості й сільськогосподарської галузі. Технологічний прогрес в обробній промисловості створив можливості для поділу виробничих процесів на окремі етапи й розміщення їх у різних країнах найоптимальнішим чином, що вплинуло на поглиблення міжнародного поділу праці (МПП). На цій основі почало активно розвиватися й міжнародне виробниче кооперування. Технологічно взаємозалежне виробництво деталей, вузлів, напівфабрикатів підсилювало економічний взаємозв'язок між країнами й континентами.

Інтелектуалізація економіки. Прискорення науково-технічного прогресу за умови мобільності нових технологій та підвищення ролі фахівців високої кваліфікації зумовило формування "нової" економіки. У глобальному світі технології та нові інформаційні продукти переміщуються майже так само швидко, як капітал і природні ресурси.

Транснаціоналізація виробництва. Концентрація й централізація капіталу спричинили зростання великих компаній і фінансових груп, які у своїй діяльності дедалі більше виходять за межі національних кордонів. Значне розширення сфери діяльності ТНК відбулося внаслідок швидкого розвитку технологічного прогресу, розширення можливостей управління на основі нових засобів комунікації, політики лібералізації торгівлі та руху капіталу.

Боротьба за володіння ресурсами і їх розподіл. Зростання світового виробництва загострило питання його ресурсного забезпечення. Передусім це стосується енергетичних ресурсів (нафта, газ). Мережа нафто- і газопроводів, систем передачі електроенергії, що перекачують енергоресурси з країн, які розвиваються, до розвинутих країн, стала важливим чинником глобалізації.

Міжнародна міграція робочої сили. Лібералізація національних міграційних політик зумовила зростання обсягів переміщення робочої сили між країнами. Так, основні потоки міграції пов'язані з рухом некваліфікованої або малокваліфікованої робочої сили з відносно бідних країн у розвинуті країни.

Глобалізація фінансових ринків. Глобалізація світового фінансового ринку припускає його зростання у світовому масштабі за рахунок розширення до глобальних розмірів сфер, форм і механізмів інтернаціоналізації капіталу, стрибкоподібного збільшення масштабів та інтенсивності його міграції між державами, особливо промислово розвинутими країнами, підвищення концентрації й централізації капіталу на основі злиттів і поглинань компаній

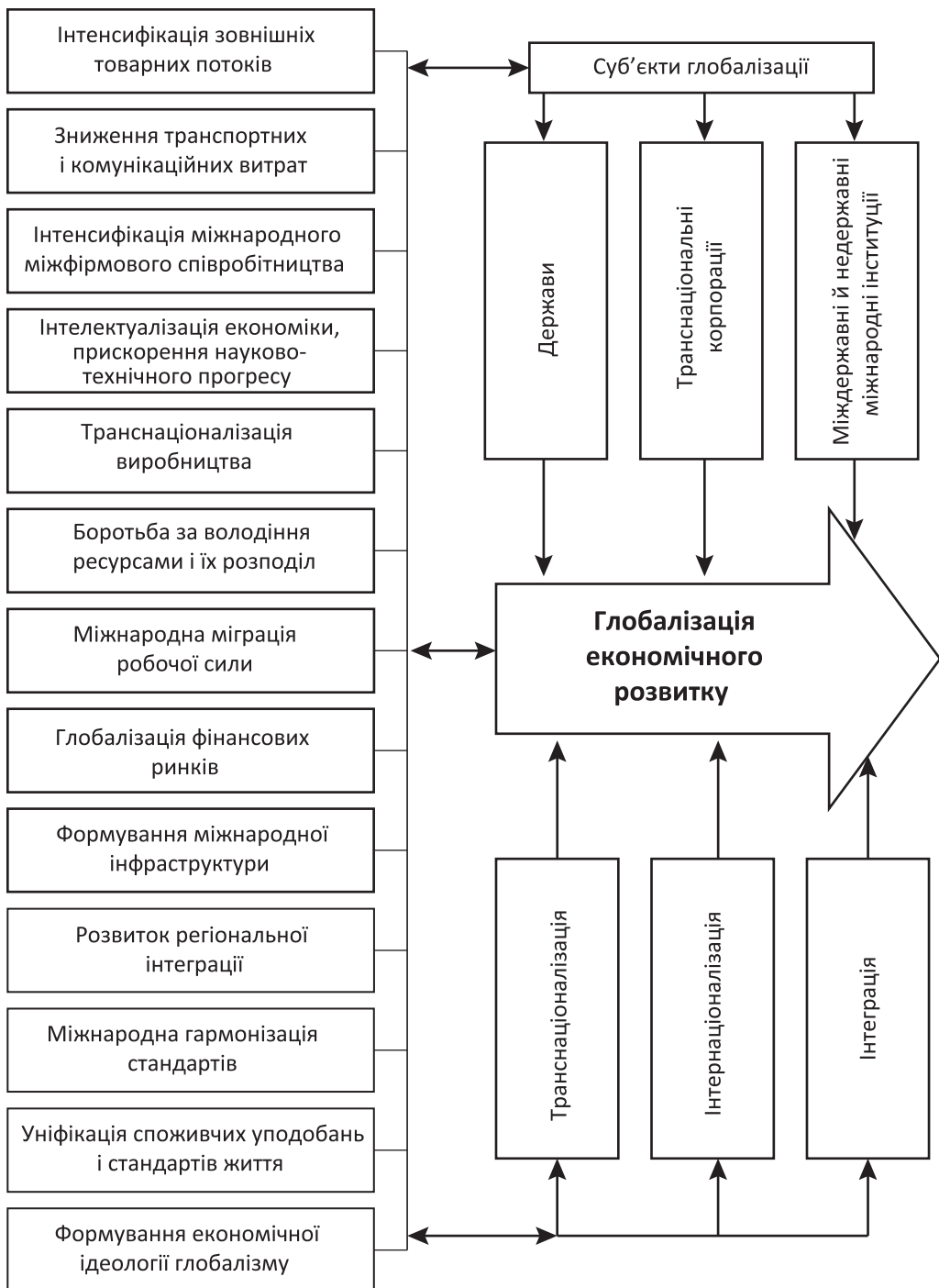

Рисунок. Детермінанти глобального економічного розвитку

Складено автором.

і банків; різкого посилення впливу фінансово-банківської сфери, що досягла досить високого рівня глобалізації, на матеріальне виробництво.

Формування міжнародної інфраструктури, яка створює засади для розвитку міжнародного відтворювального процесу і включає: *міжнародну транспортну систему* як сукупність транспортних засобів і транспортних комунікацій країн світу для переміщення пасажирів і вантажів з метою забезпечення ефективного функціонування міжнародного

виробництва; *міжнародний зв'язок*, що охоплює сукупність засобів передавання інформації між країнами і надає можливість суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності активно обмінюватися відповідною інформацією, приймати своєчасні рішення і таким чином забезпечувати безперервний відтворювальний процес; *енергетичне господарство*, яке об'єднує енергетичні системи країн світу та є важливим елементом глобальної виробничої інфраструктури; *фінансову інфраструктуру міжнародної економіки*, яка забезпечує світові відтворювальні процеси фінансовими ресурсами.

Розвиток регіональної інтеграції. Підсистемами світового господарства є регіональні, локальні об'єднання та угруповання, усередині яких перебувають національні держави, що мають міцні торговельно-політичні та соціально-культурні контакти. Найбільші регіональні об'єднання в світі – ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН, АТЕС, СНД та ін.

Утвердження глобальної регулюючої ролі міжнародних економічних і фінансових інституцій, які створюють інституційну надбудову глобалізації. Глобальне регулювання здійснюється в межах таких організацій, як: Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку, Світова організація торгівлі, інститути західноєвропейської інтеграції, щорічні зустрічі керівників провідних країн світу у форматі G7 або G8, світові форуми, саміти тощо.

Гармонізація стандартів (технологічних, екологічних, статистичних, бухгалтерських, фінансових, освітніх та ін.), що створює умови для забезпечення доволі міцного поєднання та взаємозамінності різних виробів та їхніх компонентів, а також технологій і фаз відтворювального процесу. Це сприяє вільній конкуренції у світовому господарстві, розвитку різноманітних міжнародних взаємозв'язків.

Уніфікація споживчих уподобань і стандартів життя. Культурні фактори глобалізації зумовляють зближення та переплетення стилів життя і моделей споживання у світовому масштабі й універсалізацію свідомості та культури. Одним з найяскравіших прикладів, що підтверджує явище глобалізації ринку, є поняття “світового продукту”, тобто з'являється дедалі більше товарів, про які можна сказати: “зроблено в світі”.

Формування економічної ідеології глобалізму, базованої на принципах Вашингтонського консенсусу, що стала активно пропагуватися міжнародними організаціями і втілюватися в життя багатьма країнами світу в останні десятиліття ХХ ст. Політико-економічним оформленням глобальної економічної доктрини (Вашингтонський консенсус) стала ідеологія радикального лібералізму й неолібералізму (держави загального добробуту). Неоліберальні концепції зумовили значну лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків, які вплинули на збільшення обсягів транскордонних переміщень товарів, послуг, робочої сили й капіталів. У міру того, як зменшуються й навіть ліквідуються різні організаційні, адміністративні, правові, економічні та технічні бар'єри, більшість держав сучасного світу стає дедалі взаємопов'язанішою й взаємозалежною в рамках єдиного економічного простору в глобальному – планетарному масштабі.

Глобальне об'єднання соціально-культурних сфер, що виражається в безлічі різноманітних аспектів, таких, наприклад, як формування глобалізованих засобів масової інформації, мистецтва, культури; набуття англійською мовою статусу міжнародної, що полегшує спілкування, навчання й взаєморозуміння; подолання кордонів в освіті завдяки розвитку дистанційного навчання.

Розглянуті фактори розвитку глобалізації економіки розкривають її сучасний зміст і містять прогресивні риси, які сприяють подальшій еволюції світового господарства й соціально-економічному прогресу.

Завдяки впливу основних факторів розвитку глобалізації економіка починає формуватися як кількісний процес зростання масштабів світових господарських зв'язків. У ХХ ст. інтернаціоналізація товарного обміну переростає в інтернаціоналізацію капіталу і виробництва, отримує значний імпульс для розвитку під впливом науково-технічного прогресу, удосконалення транспорту, зв'язку та інтернету. Відбувається різке поглиблення міжнародного поділу праці і, як наслідок, міжнародної спеціалізації та кооперації. Обсяги внутрішніх ринків не задовольняють вимоги великомасштабного спеціалізованого виробництва, яке виходить за межі національних кордонів і набуває глобального значення.

Можлива подальша поліваріантність розвитку процесів глобалізації потребує гнучкого поєднання та використання розглянутих факторів. Водночас зазначені процеси і явища досить суперечливі й містять безліч загроз, які потрібно враховувати при розробленні державної політики, аналізуючи гіпотетичні напрями подальшого розвитку глобалізації економіки.

Використані джерела

1. *Sklair L. Competing Conceptions of Globalization / L. Sklair // Journal of World-System Research. – 1999. – Vol. 2. – P. 143–162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jwsr.ucr.edu/index.php>.*
2. *Hirst P. Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance / P. Hirst, G. Thomson. – 2nd ed., Fully Revised, Updated and Expanded Edition. – Cambridge : Polity Press, 1999. – 336 p.*
3. *Dicken P. Global shift. Transforming the World Economy / P. Dicken. – 4th ed. – N. Y. : Guilford Press, 2003. – 368 p.*
4. *Шишков Ю. В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: Почему не интегрируются страны СНГ / Ю. В. Шишков. – М. : III тысячелетие, 2001. – 478 с.*